

Silling István

**ISMERJÜK MEG
A PALÓCOKAT!**

Manga János: Palócföld, Gondolat, Budapest, 1979.

A Gondolat kiadó által indított Magyar Néprajz sorozatban a múlt év végén jelent meg a tizenkettedik monográfia, amely a magyar nyelvterület északi nagytájával, a Palócfölddel ismerteti meg közelebbről az olvasót. A régóta várt könyv, sajnos, csak szerzője, Manga János halála után került az érdeklődők kezébe. A szerző a Palócföld szakirodalmát kiválóan ismerte, sok-sok írásával maga is gazdagította, amelyeknek mintegy összefoglalója, életében folytatott kutatásainak záróköve a monográfia. A Palócföld fiának, Manga Jánosnak a műve a palócságra legjellemzőbb sajátosságokat összegezi a könyv hét fejezetében.

Ez a néprajzilag igen érdekes táj sok gondot okoz annak, aki arcukat szeretné vizsgálni, hiszen maga a *palóc* fogalom máig sem tisztázott, eredetét csak feltételezések magyarázzák, területét pedig más-más kiterjedésüként emlegetik.

A *palóc* elnevezés, a *palóc ember* megjelölés már régóta foglalkoztatja mind az irodalom- és nyelvtörténészeket, mind a magyarság történelmével foglalkozó szakembereket. Kutatásaikban főleg a levéltári forrásokra támaszkodhatnak, írásos formában azonban csak 1656-ban fordul elő először egy számadáskönyvben a *palóc* elnevezés. A XVII. század közepétől kezdve találkozunk tehát írásos följegyzésekkel a palócok eredetét, nyelvét illetően.

A palóc nyelvjárásról, illetve „szóejtésről” Ráth Mátyás szolt elsőként 1780-ban.

A palócság eredetét szinte minden dolgozat, tanulmány másként magyarázza. A Tánais vize mellett uralkodó nemzetség volt a Polouc, amely a magyar honfoglalóknak esett áldozatul — vallja az első jelentős kutató, Szeder Fábíán.

Mások a hun-szkíta népcsalád egyik tagjának vélik a palócságot, elnevezését pedig az orosz nyelvből származtatják, hiszen egy 1061-ben készült orosz évkönyv már említi a polovcokat: „... a mit a magyar krónikák és byzantinusok a kunokról beszélnek, ugyanazt az orosz és lengyel írók a polovczoknak tulajdonítják...” (Hunfalvy Pál).

A „Skytha-hun-avar maradvány”, a törökök, a honfoglalás előtt ide érkezett magyar nyelvű csoport, a habarok — az eddigi kutatások szerint, mind a palócság ősenek tekinthetők.

Magának a *palóc* szónak a jelentését is többféleképpen értelmezték: völgyben lakó, együgyű, szőke stb. A XX. század harmincas éveiben született összefoglaló tanulmányok tisztázták, ma is elfogadható módon, a *palóc* elnevezés stílusértékét, vagyis hogy csak gúnynévként jött létre, akár a *matyó* is.

A palócság területének meghatározása is ingadozott. Az utolsó szakirodalmi publikáció, Kósa—Filep: A magyar nép táji-történeti tagolódása (1975), a Hont, Nógrád, Heves, Borsod, Gömör történeti megyék földjét fiktív palóc tájfogalomnak nevezi. Elfogadja a népnév szláv eredetű kun jelentését, s szerinte „valószínűleg a kunok XIII. századi nagy, tömeges beköltözése előtt kis csoportokban, a magyarság között megtelepült kun elemek megjelölésére szolgált”. Manga János pedig a Palócföld központjaként a következő területeket jelöli: a Mátra hegye táját, Bélapátfalvát, Salgótarján környékét, a Medves alját, a Karancs vidékét és az Ipoly mentét.

Mindebből az vonható le, hogy sem az eredetmagyarázat, sem magának a névnek a jelentése tudományosan nem tisztázott, illetve a területmegjelölés sem egybehangzó. Minderről még nincs egyöntetű vélemény.

A magyarság e népcsoportjának nyelvvel Imre Samu foglalkozott legmélyebben, s a terület nyelvjárását, a *palóc nyelvjárástípust* három alcsoportra osztotta: nyugati, középső és keleti palócra.

E nagytáj néprajzi kettéosztása mai jelenség. A keleti palócok, a Tarna folyótól keletre az archaikusabbak, a nyugatiaknál pedig a szlovák hatás az erősebb.

A sokat vitatott palócság eredettörténeti bevezetője után a Palócföld népi műveltségének főbb vonásairól ad számot a szerző.

A palóc ház rendszerint fából készült, első részében a család lakott, középső részében tartották az állatokat, és az egészet a csűr zárta.

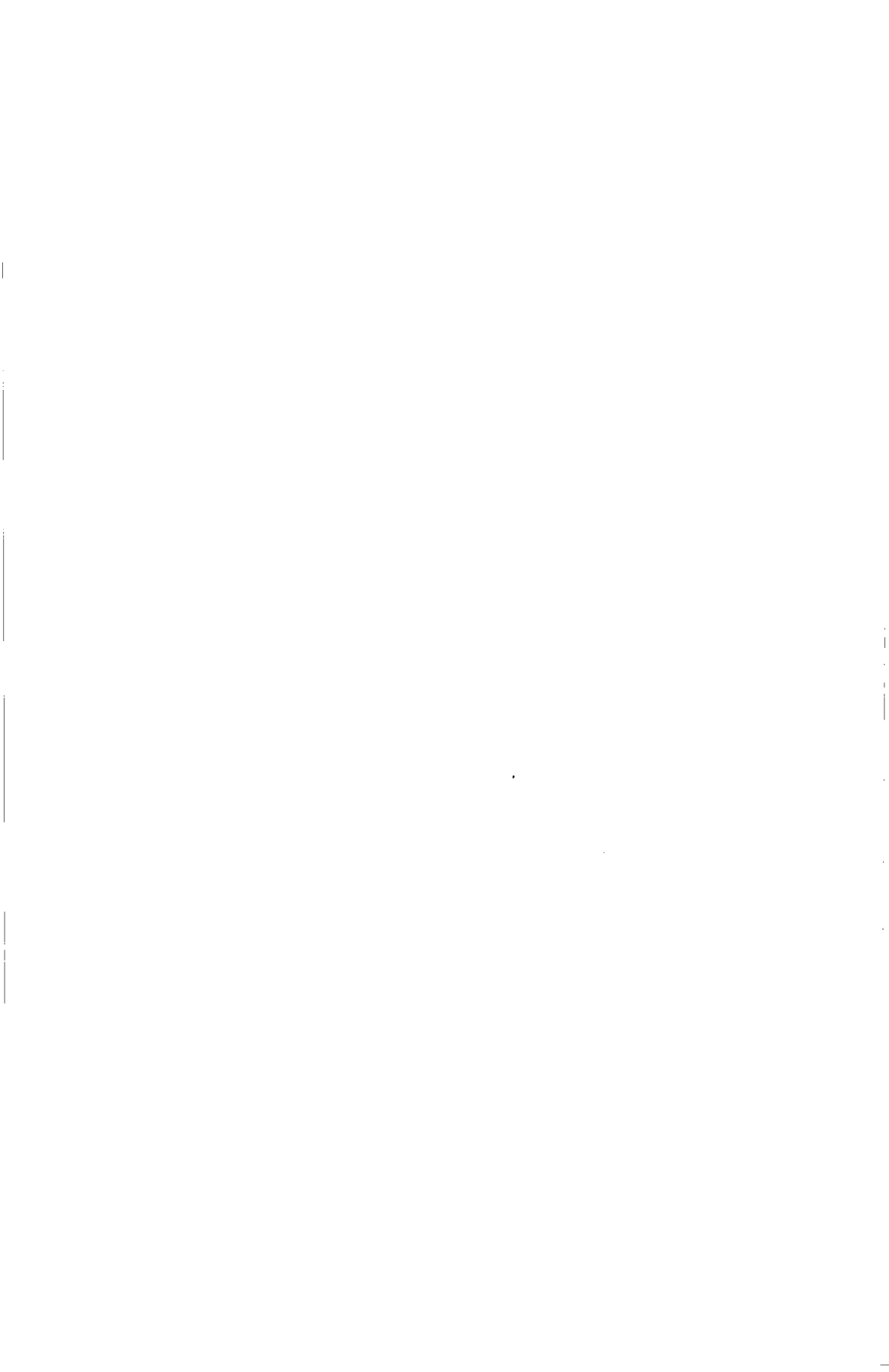
A régi *nagycsalád* 20—25 tagú volt, s a *had*ba egy falu ugyanazt a vezetőket viselő emberei tartoztak névrokonsági alapon, s a *had* tagjai szükségben, veszélyben támogatták egymást.

A népi gazdálkodásban a fő hangsúly az állattartáson és a földművelésen volt, amely a megélhetés alapját képezte, bár a méhészet, a halászat s a vadászat sem volt idegen a palóc embertől. Az állattartással együtt járó hosszú legeltetések alatt készült pompás pásztorfaragások a palóc férfiak képzelőerejének és kézügyességének bizonyítékai. A munkával s a családi élettel kapcsolatos szokások, hiedelmek gazdag leírása Manga János terepi gyűjtőmunkájának eredménye.

A messze földön híres palóc népviseletet kialakulásától kísérhetjük végig, főleg a dejtári, az őrhalmi és a nagylóci csoportnál. A fejezet a népi hímzés fejlődésével, a színek (fehér, kék, piros) változásával, a minták megnevezésével, magyarázatával a ma annyira kedvelt népi kézimunka híveinek jelent érdekes útmutatást.

A népi élettől elválaszthatatlan népdalok, népi táncok, népi hangszerek leírása zárja a Palócföldről szóló monográfiát, illetve a bőséges szakirodalom-jegyzék.

Manga János Palócföld című poszthumusz alkotása az eddigi leg-gazdagabb forrásmű palócoknak (Vajdaságban is szép számban vannak) és néprajzkutatóknak egyaránt.

Papp György

NEVTANI ÉRTESÍTŐ

1. szám, Budapest 1979.

Szerkesztők: Hajdú Mihály és Mező András.

A magyar névtudomány gyors fejlődése és elismerésre méltó eredményei régóta érelték egy névtani folyóirat megindításának szükségét, amely, amint azt a Névtani Értesítő szerkesztői célként megfogalmazták, a hivatásos és önkéntes kutatók sokirányú tevékenységét hivatott összehangolni, s a publikációk szinte parttalan áradásában kívánja a tájékozódást megkönnyíteni. Segítségével a legkülönbélebb területeken dolgozó szakemberek és érdeklődők betekinhetnek egymás munkájába, megismerhetik a problémákat és eredményeket egyaránt.

A most induló folyóirat elsősorban rövid tanulmányokat közöl, főleg olyanokat, amelyek a *névtan határterületeire* irányulnak, és *ennek a tudományágnak interdiszciplináris jellegét* hangsúlyozzák. Helyet kapnak a rövidebb *adatközlések* is, amelyek más más folyóiratokban ritkán jelenhetnek meg.

A tanulmányok után következik a *Figyelő* című rovat, amely állandó jellegű, és a közéletben (sajtó, rádió, tv, hivatalos nyelv stb.) felmerülő névtani, névhasználati jelenségekkel foglalkozik.

A *Szemle* című rovat a jelentősebb magyarországi és külföldi írások ismertetését tűzte ki célul. A névtani bibliográfia is itt kap majd helyet.

Az Értesítőnek egyéb állandó rovatai is vannak, mint a *Krónika*, a névtani hírek helye, a *Műhely*, amely egyes intézmények névtani munkálatait, egyes személyek munkamódszereit mutatja be, és a *Megemlékezés*, ahol évfordulókról, jeles kutatók méltatásáról olvashatunk.

Az első szám a fenti elveket, célkitűzéseket maradéktalanul kifejezésre juttatja. *Kálmán Béla: Vezetéknevek és történelem* című tanulmánya is egyrészt a tudományágak kapcsolódási lehetőségét példázza, másrészt egy alig feltárt szakterületet, a vezetéknévek eredetének irodalmát gazdagítja.

Igen érdekesek és értékesek a szám szinte minden cikkében felbukkanó jugoszláviai vonatkozások. *Mező András* a *Félegyháza* helynevet eredeztetve *Doroszló* és *Sonta* környéki egykori településekre is utal, de az Észak-Bánátban levő *Fürty* eredete is kiderül írásából. *Hajdú*

Mihály (Helynevek vándorlása a XV. században) a délbánáti *Bálványos* (Bavanište) és *Szkorenovac* (Skorenovac) és *Keve* (Kovin) helységek nevének Soroksár környékéről való származásával foglalkozik, amelyeket a törökök elől menekülő délszláv lakosok „honosítottak meg” új környezetükben. A továbbiakban megtalálhatjuk Kaszás Józsefnek a Lendva környékére vonatkozó cikkét (Földrajzi nevek ingadozása), valamint Bácsstopolya és környéke földrajzi neveinek adattára című, Penavin Olga, Matijevics Lajos, Mirnics Júlia munkájaként megjelent kiadvány alapos, elismerő méltatását is.

Az első szám tartalmassága, sokoldalúsága a folyóirat jövőjére nézve is szép reményekre jogosít fel bennünket.

Penavin Olga

**A BÁNSÁGI ROMÁN NYELV
A NYELVÉSZETI FÜLDRAJZ
MEGVILÁGÍTÁSÁBAN**

*Radu Flora: Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geogra-
fije, prilog karte, Filološki fakultet Beogradskog univerziteta, Beo-
grad, 1971.*

Nagyon sajnálom, hogy csak most ismerhettem meg és csak most szólhatok Radu Florának, a román nyelv professzorának, az elismert dialektológusnak a Jugoszláviához tartozó Bánság román nyelvjárásairól szóló forrás értékű munkájáról. Ez a tény is annak bizonyítéka, hogy milyen kevésbé ismerjük egymás munkáját, különösen mi nemzetiségiek. Az ok részint a terjesztésben rejlik, nem annyira az érdektelenségben. Még mindig a személyes kapcsolatok juttatnak el egy-egy munkát más nyelvű kollégáinkhoz.

A Radu Flora doktori disszertációjaként készült két kötetes mű I. kötete tartalmazza az 1968-ban készült Bevezetőt, az 1959-es Előszót, a Bevezetést, melyből megtudjuk a gyűjtőhálózat pontjait, a rövidítéseket, a fonetikus átírási rendszert, a használt jeleket és bibliográfiai rövidítéseket illető tudnivalókat. A dolgozat I. része tartalmazza a kérdéssel foglalkozó eddig megjelent művek kritikai bibliográfiáját, a metodikai gondolatokat, majd a III. fejezettől kezdve foglalkozik a szerző a bánsági nyelvjárásokkal, helyükkel a román nyelv rendszerében. Itt mutatja be a XVI. század óta napjainkig terjedő periódusban a bánsági nyelvjárások fonetikai, morfológiai, mondattani, lexikális fejlődését. A dolgozat II. részében beszél szerzőnk a lexikai momentumokról, a szavak és a mögöttük levő dolgok kapcsolatáról, az area szerepéről, a szókincs változásairól, a fonetikai jelenségekről, a morfológiai-szintaktikai vonásokról. Ezt követi az összegezés. Az V. fejezetben hallunk illetve olvasunk a jugoszláviai Bánság román nyelve dialektológiai atlaszáról. A zárószó után a tanulmányban említett személyek és szerzők névjegyzéke fejezi be az elméleti I. kötetet.

A II. kötetben találjuk a nyelvjárás térképeket, 44 darabot. A térképeket látszik, hogy térképező szakember készítette, precizitásuk feltűnő.

Mielőtt Radu Flora munkájának ismertetését megkezdenénk, néhány szót kell mondanunk a nyelvjárás atlasz készítéséről, mint a népnyelvi bűvárlat egyik leghasznosabb ágáról. Ez a kutatási módszer már régóta

használatos a világban, mert kiderült, hogy egy nyelv nyelvjárási atlaszának elkészítésekor a kutató a nyelvjárási jelenségek nagy összefüggéseire figyel. Nem az egyes elszigetelt adat a fontos, nem a ritkaságok vadászása a főfeladat, hanem az egységes vagy összefüggő nyelvterületek kialakulásának, egymásra rétegződésének a bemutatása. A nyelv-atlasz egy nyelv nyelvjárásainak szerkezetét mutatja be szintetikusán. Az atlasz segítségével kideríthető az egyes nyelvjárások egymáshoz való viszonya, a nyelvi jelenségek elterjedése, s az, hogy ez mennyire függ a földrajzi tagoltságtól, a környezettől, a beszélők társadalmi helyzetétől, műveltségi fokától, de azt is megmutatja a nyelv-atlasz, mely vidékek nyelve közeledik a köznyelvhez, milyen fokú az egységesülés, mely területek nyelve őrzött meg több régi sajátosítást, hol keletkeztek újabb jelenségek. A térképek gondos tanulmányozásakor fény derül arra is, milyen irányú a fejlődés, milyen szavakban, szerkezetekben ment végbe változás, melyekben fejeződött már be, melyekben folyik éppen most a változás, s melyekben még el sem kezdődött. Kiderül az is, van-e valamilyen különbség a nemek, a generációk nyelvhasználatában, mely vidék nyelve van kiteve idegen hatásnak s ez milyen méretű, milyen szinteken jelentkezik. De nemcsak nyelvi tényekről világosít fel az atlasz, hanem művelődéstörténeti és településtörténeti tényekre is lehet következtetni a térképlapok adataiból.

A nyelv-atlasz egy pillanatban, a gyűjtés pillanatában fényképezi le a terepen az élő, a beszélt nyelvhasználatot. Sever Pop román nyelv-tudós mondta: „A nyelv-atlaszok az illető nyelvet beszélő terület felnagyított fotográfiája.” Ennek a fotográfiának az elkészítése sürgetően fontos feladat, mert a nyelvek az integrálódás útján haladnak, a nyelv-járások egyre halványulnak, hisz már rég eltűnésre ítélt kategóriák, nem felelnek meg a társadalmi, gazdasági, művelődési folyamatoknak.

A nyelvjárási térképek nemcsak az illető nyelv szempontjából szolgáltatnak hasznos adatokat, hanem általános nyelvészeti szempontból is értékes adatokat prezentálnak, csak olvasni kell tudni.

A nyelv-atlasz módszer tudományos jelentőségét mutatja az a tény, hogy majd minden nép nyelvtudósai dolgoznak nyelvük atlaszán. A németek, franciák úttörő atlaszai után és nyomán vagy már elkészült, vagy most készül a spanyol, a finn, a magyar, a szerbhorvát, a szlovén stb. nyelv atlasza. Európa nyelvtudósai ezek mellett komoly vállalkozásba kezdtek 2—3 éve, az európai nyelv-atlasz elkészítését tűzték ki célul. Európa nyelvtudósainak összefogásával folyik a munka. Az első, a fonetikai kérdőfüzet kikérdezése befejeződött, feldolgozása most van folyamatban. Most várjuk a II. kérdőfüzet megjelenését.

A gyűjtés az atlaszkészítés legfontosabb munkafolyamata. Az előre elkészített kérdőfüzet segítségével történik minden esetlegesség kizárásával. Az adatszolgáltatók és a kutatópontok gondos megválogatása is feltétele a sikernek. A jó adatszolgáltatóktól, az aránylag megfelelő sűrűségű esetleg teljes sűrűségű hálózaton begyűjtött, kritikus szemmel kiválogatott és filológiai pontossággal lejegyzett, majd a terepen ellenőrzött, végül az íróasztalnál csoportosított reprezentatív tipikus adatok alapján megszerkesztett atlasz megbízható képét adja a gyűjtés, az ellenőrzés pillanatában beszélt, élő nyelvnek. A szókincs kikérdezésekor

mindig a jellegzetes „paraszti” szókincs szerepel. Általában a napi munka, a termelőeszközök, a természetett növények, a falusiakat körülvevő élet megnyilvánulásai, a ház körüli teendők, a ruházkodás stb. szavait keresik a gyűjtők, s mindezt a legjellegzetesebb, a legtipikusabb kiejtésű emberektől gyűjtik. A kiválasztott családokat otthonukban, a megszozott környezetben keresik fel a gyűjtők, s ott teszik fel az előre összeállított gyűjtőív kérdéseit. A kérdések szövegét mindig úgy fogalmazzák meg, hogy a kérdezett szó ne legyen benne. Ne a gyűjtő, hanem a kérdezett mondja ki először a szót. A rajzban ábrázolható tárgyat, dolgot, cselekvést könnyebb kikérdezni. Az igealakot pedig szó vagy szó szerkezet kiegészítésével gyűjtik. Rámutatással, bemutatással is gyűjtenek. Néha egész színházi jelenet megjátszására van szükség, hogy a keresett nyelvi kifejezés „kijöjjön”. A magnetofonos, a hosszabb szövegek felvételezése a papírral, ceruzával gyűjtött adatok ellenőrzésére való, mert a magnetofonláz zavarja az adatszolgáltatót, önkéntelenül is válogatottabb beszédmodorra ösztöni a szavankénti gyűjtéskor.

A nyelvatlasz adatai természetesen először a nyelvtudománynak értékesek, forrásul szolgálnak a hang- és szótörténeti, a jövevényszó kutatás terén stb., de a gazdaságtörténet, a néprajz, a növény- és állatföldrajz, a társadalomtörténet, a lélektan stb., azaz a nyelvtudományhoz közelebb vagy távolabb álló egyéb tudományterületeken is hasznosíthatók.

Radu Flora nyelvatlasza is mindezt tekintetbe vette, a módszer követelményeinek eleget tett.

Flora két kérdőívvel dolgozott. Az egyik 1052 kérdésével kimondottan csak a szókincsre vonatkozott, a másik 218 kérdéssel fonetikai-morfológiai jellegű volt. Ezekon kívül névtani vonatkozású anyagot is feljegyzett.

Gyűjtőhálózata teljes sűrűségű volt, minden olyan községre kiterjedt, ahol románok élnek (36 község). Még a „román” cigányokat is kikérdezte, mert nyelvük sok archaikus jelenséget megőrzött.

A hatalmas, kb. 60 000 adatnyi anyag alapján vonja le következtetéseit a szerző. Megállapítja, hogy a bánági román nyelv külön nyelvjáráscsoport a dákorómán nyelvjárások között, ezt tanúsítják az archaikus alakok és az innovációk. Ezeket a nyelvi alakokat, azaz a bánági nyelvet semmiféleképpen sem lehet az erdélyi román nyelvjárásához kapcsolni. A bánági nyelvhasználat periférikus tulajdonságokat mutat a dákorómán nyelvjárásokhoz viszonyítva. A periférikusság az egész Bánágra jellemző, de különösen jól megfigyelhető a jugoszláviai részben. A fonetikai, morfológiai szintű megőrzött régiségek mutatják a nagy egészhez tartozást, viszont az innovációk, a kevésszámú és önálló innovációk ezeknek a bánági nyelvjárásoknak az aránylag fiatal voltát tanúsítják.

A földrajzi nevek bizonyítéka szerint már a törökök alatt éltek románok Versec környékén. A nagytelepítések idején, a XVIII. században érkeztek ide tömegesebben Olténiából, Erdélyből, a Kőrösvidékről, de volt belső telepítés is, Bánágból Bánág más vidékére, hegyes vidékről síkságra. A telepítések után megkezdődött az asszimiláció és a ki-

egyenlítőds a párhuzamosan folyó elkülönülés mellett. Még ma is megkülönböztethető 3 areális egység: a Versec környéki, az északi és a déli area. Mivel más népek társaságában élnek a románok, ezeknek hatása érezhető. Legerősebb a szerb, majd a német, de érződik a magyar hatás is. A magyar hatás nem erős (sógor, koszorú, üveg, harang, fiskális), mert nem élnek együtt, az Erdélyből hozott anyagban is kevés a magyar eredetű szó.

Miután szerzőnk alaposan, körültekintően, sokféle szempontból megvizsgálta a bánáti beszéd hangtani, alaktani és szókincsbeli sajátosságait, összevetette más román nyelvhasználatokkal is, történeti perspektíváját is megadta a vizsgálatoknak, levonja következtetéseit. Néhányat alább mi is megemlítünk:

1. A bánági nyelvhasználat a dákórománhoz viszonyítva külön nyelvhasználat.
2. Ezek a nyelvjárások térnek el legjobban az irodalmi és az általános (dákó)román nyelvtől.
3. A bánági nyelvhasználat őrizte meg a legarchaikusabb nyelvi tulajdonságokat.
4. Periférikusak.
5. A fent említettek miatt fontosak és értékesek a román nyelvtörténet számára.
6. 3 csoport különböztethető meg a jugoszláviai bánági nyelvhasználatban.
7. A magyar hatás északnyugaton és északkeleten érződik, dél erősebb szerb hatást mutat, német jelentkezik Versac, Fehértempalom környékén és a középső részen.
8. Ezek a nyelvjárások az általános bánáti nyelvhez tartoznak, nem sok eltérést mutatnak, csak azt, hogy itt erősebb a szerb hatás.
9. Egyszerűsödési tendencia jelentkezik, pl. az igeragozás egyszerűsödik, eltűnik a praeteritum.
10. Olyan újítások jelentkeznek, melyek más nyelvjárásokban nem találhatók meg.

A külön, önálló kötetben szereplő 44 precíz térképlap egyszínű, fekete nyomású, jeleket használ, nem adatbeírásos, s mint ilyenek nem mindig a legvilágosabbak. Különösen a vasútvonalak zavarnak a vonalakkal operáló összesítő térképlapokon. Az is igaz, hogy ezeken a kis formátumú térképlapokon nem is lehetett volna adatokat beírni, nem fértek volna el egymás mellett az adatok, a variánsok. Valóban a jelező megoldás látszott a legcélravezetőbbnek.

Összegezőképpen azt kell megállapítanunk, hogy ez a módszerében, feldolgozásában, anyagában, a szakirodalom felhasználásában mintaszerű, alapos mű az első olyan tudományos feldolgozás, mely szociális vonatkozásaival együtt dolgozza fel modern anyagon a jugoszláviai Bánág román lakosainak nyelvhasználatát s veti össze más román nyelvjárásokkal és az irodalmi nyelvvel.

A kötetek elolvasása után azonban némi hiányérzetünk támad, hasznos lett volna ugyanis néhány lapnyi terjedelmű prózai szöveget is kö-

zolni. Ezt a hiányosságot maga a szerző is megemlíti, de különböző megfontolásokból lemondott a szövegközlésről. Kár!

A kiállítás egyszerű, de ízléses. A sok mellékjeles szedés alaposan próbára tette a szedőket, korrektorokat, de tisztelettel kell nekik adóznunk, néhány hibától eltekintve valóban tökéletes munkát végeztek. Megérdemelték a szerző köszönetét.

Penavin Olga

**ZELLIGER ERZSÉBET:
A KUPUSZINAI NYELVJÁRÁS
IGERAGOZÁSI RENDSZERE**

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 147. szám Budapest, 177.

Zelliger Erzsébet dolgozata a nyelvjárásokkal foglalkozó tanulmányok, dolgozatok között speciális helyet foglal el témája miatt. Amíg a legtöbb tanulmány főleg a hangtani, a fonetikai rendszer sajátosságaira koncentrál, megemlíti ugyan az alaktani megvalósulásokat is, de nem olyan alaposággal és mindenre kiterjedően, mint a fonetikai ismertetésekben, némi figyelmet szentelve a mondattannak is, inkább a szókincs szavait szedve össze, addig Zelliger munkája kimondottan alaktani kutatással foglalkozik, az alaktani rendszer egy kis egységét boncolja, az igeragozási rendszert teszi mikroszkóp alá. Aránylag ritka az ilyen tendenciájú munka a magyar nyelvjárás szakirodalomban. Az erdélyi, a kolozsvári iskola jelentkezik nagyobb számban ilyen tematikájú művekkel (Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, Szabó Zoltán, Vámszer Márta dolgozataira, tanulmányaira gondolunk).

Zelliger témaválasztása is figyelemre méltó, de fel kell figyelni a választott kutatási területre is. Különösen nekünk nem szabad észrevétel nélkül elhaladnunk e munka mellett, mert munkájával szolgálatot tett nyelvjárásaink szélesebb körű megismertetésének, a nyelvtudomány tudatába bevitte Benkő Lóránd mellett ezt az érdekes, sok tanulsággal szolgáló nyelvjárást.

Zelliger egy olyan nyelvjárást választott vizsgálódása tárgyául, mely még világosan kimutathatóan őrzi kibocsátó nyelvjárásának sajátosságait, éppen ezért alkalmas nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti vizsgálatok végzésére is.

Szerzőnk véletlenül került kapcsolatba éppen ezzel a nyelvjárással, de a véletlen találkozást tudatos, korszerű kutatás követte. 1971-ben az újvidéki egyetem Bölcsészeti Kara Magyar Nyelvi, Irodalmi Tanszéke vendégeit, a budapesti egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke diákjait és tanárait jugoszláviai gyűjtőútjuk során Kupuszinára is elkalauzolta. Zelliger Erzsébet tanársegéd felfigyelt e nyelvjárás érdekességeire. 1973-ban azután ösztöndíjasként egy hónapig tartó tanulmányútja alkalmával tervszerű kutatásokat végzett Kupuszinán. Magnetofonnal ké-

szített szövegfelvételek és kérdőíves gyűjtés alapján dolgozta ki tanulmányát a kupuszinai nyelvjárás igeragozási rendszeréről.

Miért éppen ez a nyelvjárás ragadta meg Zelliger figyelmét? Részint azért, mert feltűnően, néha az érthetlenségig elüt a köznyelvtől, valamint a környező és a Magyarországon ismert nyelvjárásoktól. Nem teljes fonémarendszere szokatlan megoldásokat tesz lehetővé, éppen ezért megragadja a nyelvész figyelmét. Arról van ugyanis szó, hogy Kupuszina 6 : 5 arányt mutató fonémarendszeréből hiányzik az ü, az ö, az ú az ő fonéma. Hanghelyettesítéssel, az i, az í, az ë nagyobb megterhelésével töltik ki az ürt. Tehát már hangzásában is más ez a nyelvjárás, mint a többiek. Itt pl. nem a megterheltebb ö-zésre, í-zésre figyel fel az ember, hanem az egész magánhangzó-rendszer illabialitására, az illabiális å, az ü-t helyettesítő i, az ö-t pótló ë használatára. A hosszú mássalhangzók megrövidülése is feltűnő, viszont a rövid intervokális helyzetben megnyúlik. Ezek és még más tulajdonságok jól megfigyelhetők a falusi földművesek, férfiak, nők, gyermekek nyelvében, noha általában már mindenféle a nyelvjárások gyors iramú színtelenedése, fakulása tapasztalható.

A kibocsátó nyelvjárás sajátosságainak megőrzése érthető, hisz Kupuszina népe is, mint oly sok más vajdasági községé a nagy telepítések idején, a XVIII. század második felében került ide 1752-től kezdve több hullámban a török alatt kipusztult vidékre. Felső-Magyarországról hozták magukkal palóc nyelvüket. Kupuszina lakosai itt, az új telephelyen a földrajzi viszonyok, a mocsarak, a rossz és bizonytalan közlekedés, a más nyelvjárást és más nyelvet beszélő szomszédság miatt önmagába zárkózott. A többiek csúfolódása sajátos beszédük, viseletük, szokásaik miatt szintén nem járult hozzá a világ felé való kitérüléshöz. Szigetté váltak. Maguk között házasodtak, idegen nem került be közéjük. Így aztán nyelvüket sem igen érte más hatás.

A hangtani sajátosságok és a tájszavakban bővelkedő szókincs mellett feltűnt kutatóknak az alaktani rendszer egyik részrendszerének néhány eltérése, valamint a kicsinyítőképzők használatának igen nagy foka. A kicsinyítőképzők, a -csa, -cse, a -ka, -ke, a -cska, -cske nemcsak főnevekhez járulnak, hanem melléknevekhez is. A birtokos személyragozásban ilyen szerkezetek hallhatók: A póstásék kertük; Jancsi bátvájéké féden. Az igekötő sajátos szórendje is szokatlan: Ki megette? Hányba mekhalt? Szerzőnk azonban nem ezekkel akart foglalkozni, hanem az igeragozási rendszerrel.

Zelliger Erzsébet a kupuszinai igeragozási rendszernek a középkorú és idősebb adatszolgáltatók (30—70 évesig) korosztályából kikerült beszédéből 1000 igealak alapján megvizsgált rendszerét adja dolgozatában. Közben tekintetbe vette a jelentést is, de nem végzett funkcionális elemzést. A köznyelvvvel és az irodalmi nyelvvel való összevetés után az alapvető egyezések mellett több fontos eltérésre hívja fel a figyelmet.

Az igei személyragok rendszerének tárgyalása után táblázatok segítségével mutatja be szerzőnk, hogy melyik személyragot mikor, milyen ragozásban alkalmazzák. Ezután következik az idő- és módjelek rendszerének tárgyalása, majd az ige-tövek rendszerének bemutatása, végül

az összefoglalás következik. Igei paradigmák a kupuszinai nyelvjárásból és a Jegyzet zárja le a dolgot.

A lényeges megállapításokat a következőkben foglalhatnánk össze:

Az igeragozás eltérései:

1. Az ikes ragozás eltűnőben van, egyes igék elvesztik -ik ragjukat az egyes szám 3. személyében: szok, gyl; néhány ige viszont ikes lesz: fágyik, de az egyes szám első személyben csak -k a személyrag.
2. Az alanyi és a tárgyias ragozás megkülönböztetése csak a feltételes módban jelentkezik az egyes szám első és második személyében: annak — annám, anna — annád.
3. A nákolás, a suksükölés jelen van: írának, annak, mondhassuk.
4. Az egyébként hármas változatú toldalékok csak kettősek: -tok, -tek, -tők helyett: -tok, -ték. Az -unk, -ünk helyett -unk, -ink található fonetikai okokból.
5. A felszólító módban az -szt, -st végű igéknél a t+| kapcsolatból összeolvadt ty hallatszik: festy, ébresztye.
6. Az -sz személyrag mindig a csonka tőhöz járul: mentsz > menc.

Az ige-tövek eltérései:

1. Hiányzik az sz-el és d-vel bővülő v tövű igék csoportja. Ezek inkább a többalakú, változatlan tőhangzójú tövekhez tartozók számát szaporítják (alkudik, dicsekedik).
2. Van -l végű igék típusa is: hil, lil, szil, nyél.
3. Van hangzónyújtó típus: ádok, ád, mész.
4. Az egyes tőtípusokban nem mindig a köznyelvnek megfelelő igék szerepelnek: fuj, bújik — nincs v-s tőváltozata, a söpér, firedék is a változatlan tőhangzójú típusba tartozik.
5. Hiányzik az ó, ró, rí, ví, növekedik ige.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy Zelliger Erzsébet munkája a Magyar Nyelvjárások Atlasza mellett hozzájárul a nyelvjárásainkról kialakult kép megváltoztatásához, annak a magyar nyelvtudományban sokáig élő nézetnek a revidálásához, hogy a vajdasági, egyáltalában a jugoszláviai magyar nyelvjárások a szlavóniai, a székely nyelvjárások kivételével alaposabb kutatásra érdemtelenek, semmitmondók, új ismeret nem nyújthatnak a magyar nyelvjáráskutatásnak.

Penavin Olga

**ZSEMLYEI JÁNOS:
A KIS- SZAMOS VIDÉKI
MAGYAR TÁJSZÓLÁS
ROMÁN KÖLCSÖNSZAVAI**

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979.

A Kriterion Kiadó megértő kiadói politikájának köszönhető, hogy olvashatjuk Zsemlyei János disszertációjának rövidített változatát. Ez a mű is a magyar tájszólásokban található román kölcsönszavakkal foglalkozó nagy projektumba tartozik, annak egy része. Szabó T. Attila, Márton Gyula, Gálffy Mózes, B. Gergely Piroska, Vámszer Márta, Balogh Ödön, Szabó Zoltán, Kósa Ferenc, Péntek János, Vőő István, Zsemlyei János, Nagy Jenő, B. Kovács Ilona, Murádin László és mások, a kolozsvári egyetem Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszékén dolgozó nyelvészek munkacsoportjának a témája a román kölcsönszavak kutatása. Már több jelentős, forrás értékű kiadvány jelent meg e tárgykörből, hogy csak a Szabó T. Attila vezette A magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavai c. tanulmányt vagy Márton Gyula mintaszerű könyvét A moldvai csángó nyelvárás román kölcsönszavai-t említsük. Hasonló a Márton—Péntek—Vőő: A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai, Bukarest, 1977. is. Ezek mellett az átfogó művek mellett egy-egy nyelvjárásnak a román jövevényszó rétegét is feldolgozták, ti. a tanszék nyelvészei a román—magyar nyelvi kapcsolatok tanulmányozása során a szókincsre gyakorolt román hatás vizsgálatát vállalták tervfeladatként. Érthető, hogy miért éppen ezt a kérdést kutatták és kutatják. Jól tudjuk, hogy az évszázados együttélés a hatások átvételére legérzékenyebb szókincsben jelentkezik legszembetűnőbben. Azonkívül ez a fajta vizsgálata a szókincsnek igen érdekes, különösen akkor, ha az élő népi beszélt nyelv alapján dolgozzák fel, mert a népek érintkeznek egymással, különösen a falusiak, az egyszerű termelő munkával foglalkozó emberek, a földművesek, a pásztorok, állattenyésztők, fakitermelők, szállítók, azok, akik a hagyományok, szokások, hiedelmek őrzői és gyakorlói.

Zsemlyei János elsajátította a munkamódszert, mikor disszertációjának megírására került a sor, már ura volt a módszernek. Az ő disszertációja is beleillik a tanszéki koncepcióba. Egy kisebb egységet választott kutatási területévé, a mezősegi nyelvjáráshoz tartozó vegyes lakosságú, kétnyelvű Kis-Szamos vidékét. 30 kutatóponton 3000 adatot magá-

ban foglaló kérdőíves gyűjtést végzett, melyet magnetofonos szövegfelvételekkel egészített ki.

A román kölcsönszavakat a helyi román nyelvjárásban is ellenőrizte, illetve igyekezett kideríteni a román megfeleléseket. A vidék román jövevényszavai a Kőrös-vidék és moldvai nyelvjárás találkozásának sávján beszélt nyelvjárásból valók.

Az összegyűjtött anyag tekintélyes: 1300 címszó, a képzett, az összetételek és szókapcsolati tagok, ragos, jeles alakok száma: 15 000. A szövegfelvételeken 38 000 szóalak szerepel. Ez az irponáló mennyiség 153 adatközlőtől származik. Az adatszolgáltatók zöme 60 éven felüli férfi. Az előforduló szavak száma szerint a román szókincsbeli hatás a moldvaihoz képest nem a legerősebb, de nem is a leggyengébb hatást mutató ez a tájnyelv.

A román kölcsönszavak túlnyomó része a mindennapok nyelvében fordulnak elő. Egyesek gyakorisága nagy, még szócsaládjuk is kialakult, mások ritkébbak, társtalanok. Fogalomkörük szerint az életnek aránylag széles területét fogják át, de inkább részletekre vonatkoznak. Íme néhány fogalomkör, mely a moldvai csángó nyelvjárás kölcsönszavainak fogalomköri csoportosítását követi:

1. Az ember (170 szó), 2. Rokonsági és más kapcsolatok (18 szó), 3. Öltözködés, viselet (30 szó), 4. Ételek, italok, táplálkozás (82 szó), 5. A ház és környéke (79 szó), 6. Földművelés és takarmánykészítés (67 szó), 7. Állattenyésztés és tejgazdálkodás (242 szó), 8. Más falusi foglalkozások (108 szó), 9. A természet (136 szó), 10. Ipar, kereskedelem, közlekedés stb. (76 szó), 11. Művelődés, hagyományok, szokások (150 szó), 12. Állami és szervezeti élet, katonáskodás, egyház (163 szó), 13. Vegyes anyag (44 szó).

Legtöbb kölcsönszó az állattenyésztés fogalomkörében van, főleg a juhtenyésztés terén: 103 szó. Viszont a lótenyésztésre vonatkozó 4 szó is érthető. Az állattenyésztés fogalomkörét az emberre vonatkozó, az állami és szervezeti életre, közigazgatásra, a művelődésre, szokásokra, falusi foglalkozásokra vonatkozók követik. Ezek mind 100-on felüli szóval gazdagították a szókincsset. Ezekben a fogalomkörökben volt a legerősebb a hatás.

Az átvett szavak származását tekintve 58% irodalmi szó (70% főnév), 42% tájiszó, illetve nyelvjárási alakváltozat.

A kölcsönszavak ismeretében és használatában eltérések mutatkoznak nemek és generációk szerint. 12%-ot csak az idősebbek ismernek. Ezek már a passzív szókincsbe húzódtak, mert a tárgy, a fogalom eltűnt. A szövés-fonás, étel, ital, főzés fogalomköre a nők előtt ismertebb, ők használják, a katonáskodás szavait viszont a férfiak, míg a játékokat, játékszereket a gyermekek.

A földrajzi elterjedtség sem azonos. Egyes szavak az egész területen ismertek, ez kb. 20%, csak egy helyen ismernek 30%-ot. A terület egy részén 50%-ot használnak, viszont az egész anyag 65%-a más vidéken is használatos.

A szavak korát tekintve vannak a vizsgált területen évszázados múlttal rendelkezők (földművelés, állattenyésztés, öltözködés, népszokások körébe tartozók), ezek már bealakultak a magyar nyelvbe, több jelentésük fejlődött ki (kb. 70%-ot tesz ki ezeknek a száma). Az újabb elemek (30%) kb. 1944 óta kerültek be (a modern életre, közigazgatásra, katonáskodásra vonatkoznak). Az újak még nem alakultak be, nem fejlesztettek szócsaládot, egy jelentésűek.

Az átvett szavak jelentéstani és hangtani, azaz a román hangok magyar megfelelőseinek és más hangtani jelenségeknek a tárgyalása után az alakítási beilleszkedés módjairól olvashatunk. Ez sem tér el a csángó nyelvben tapasztaltaktól.

A kölcsönszavak funkcióját illetően ebből a dolgozathoz is kiderül, hogy egy réteg önmagában nevez meg egy fogalmat, mások pedig szinonimákként jelentkeznek. Közülük egyesek nem azonos jelentésűek, másoknak sajátos hangulatuk van, expresszívebbek.

Ami az általános megállapításokat illeti, Zsemlyei János hasonló következtetésekre jut, mint Márton Gyula, vagyis a vizsgált kölcsönszavak beilleszkednek az átvevők nyelvi rendszerébe, beilleszkedtek a jelentéstani részrendszerbe, hangtani szempontból többnyire megőrzik átadó nyelvjárási hangalakjukat, a mássalhangzó-törődés felbontására csak ritkán kerül sor, viszont több olyan hangtani jelenséget tükröznek, amelyek vagy az átadó, vagy az átvevő nyelvjárásra jellemzők (a-zás, á utáni o-zás, í-zés — magyar tájnyelvi tulajdonság). Alakításilag idomulnak a legtökéletesebben az átvevő nyelvhez.

Az átvevő nyelvjárás hangrendszerét csak annyiban érintették a kölcsönszavak, hogy a magyartól eltérő hangok kerültek be a tájnyelvbe, de csak a kölcsönszavakban! Nem változott semmi az alakításban sem, a mondatszerkesztésben hallható egy-két idegenes szerkesztési mód: Alimentára mongyuk (nem: -nak), Lenyírják az egisz juhokat.. Ne *mind* sopotyáj (a mind a román tot helyén és hatására).

Zsemlyei megemlíti az Előszóban, hogy dolgozatának második részét, a szótárt mellőzte, mert Mártonék A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai-ban megtalálható az adattár legnagyobb része. Én azonban hiányolom ezt a részt, mert nem mindenki jutott és juthatott hozzá Mártonék kitűnő könyvéhez.

Mint már fentebb is említettem Zsemlyei disszertációja nagyon szépen illeszkedik be a nagy koncepcióba, de önmagában is komoly tudományos értéket képvisel a kétnyelvűség hatásának vizsgálata szempontjából, valamint szociolingvisztikai, általános nyelvészeti szempontból is értékesíthető eredményei miatt.